

ВИДОСЛОВ

САБОРНИК ЕПАРХИЈЕ ЗАХУМСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКЕ И ПРИМОРСКЕ

ПАТРИША КРОНЕ
ЈЕВРЕЈСКО ХРИШЋАНСТВО И КУРАН (ТРЕЋИ ДИО)

ВУК БАЧАЛОВИЋ
О СРБИМА РИМОКАТОЛИЦИМА ИЗМЕЂУ
XI И XV ВИЈЕКА – УВОДНИ ЕСЕЈ ЗА ШИРУ СТУДИЈУ

ДРАЖЕН ТУПАЊАНИН
У ЧАСТ 1700 ГОДИНА ОД САЗИВАЊА ПРВОГ ВАСЕЉЕНСКОГ СБОРА

ПАНДЕЛИС КАЛАИДЗИДИС
ИЗМЕЂУ „ПОВРАТКА ОЦИМА“ И ПОТРЕБЕ ЗА МОДЕРНОМ ПРАВОСЛАВНОМ
ТЕОЛОГИЈОМ: ТЕОЛОШКИ ДНЕВНИ РЕД ВОЛОСКЕ АКАДЕМИЈЕ

ЈОВАН ХРИСАВГИС
ПОМИРЕЊЕ СВЕТОСТИ И ЉЕПОТЕ

БОЈС МУТОН
ПОРИЈЕКЛО САВЛА ТАРШАНИНА (КАСНИЈЕ ЗНАНОГ КАО АПОСТОЛ ПАВЛЕ)

ПРОТОЈЕРЕЈ МАРКО ГОЈАЧИЋ
ПРОТА МАРКО С. ПОПОВИЋ - РОДОЉУБ

МСР ЛАЗАР РАДАН
ЕКСХУМАЦИЈА И ОПИЈЕЛО ЖРТВАМА ПРИДВОРАЧКЕ ЈАМЕ КОД ТРЕБИЊА
У СВЈЕТЛУ НОВИХ ИЗВОРА

ГОРАН Ж. КОМАР
КТИТОРСКИ НАТПИС У СЕЛУ ДИЋИ КОД ЉИГА У СРБИЈИ И ЊЕГОВО ГРОБЉЕ

СЛОБОДАН ПРОДИЋ
ПОХВАЛА И ЊЕН ЗНАЧАЈ У ДУХОВНОМ УЗРАСТАЊУ

Преображењски
број 96
Година 32
2025

ISSN 1840-149X

ЕПАРХИЈА ЗАХУМСКО+ХЕРЦЕГОВАЧКА И ПРИМОРСКА
+ ОСНОВАНА 1219. ГОДИНЕ ОД СТРАНЕ СВЕТОГ САВЕ, АРХИЕПИСКОПА СВИХ СРПСКИХ И ПРИМОРСКИХ ЗЕМАЉА +

САДРЖАЈ:

Патриша Кроне ЈЕВРЕЈСКО ХРИШЋАΝСТВО И КУРАН (ТРЕЋИ ДИО).....	5
Вук Бачановић О СРБИМА РИМОКАТОЛИЦИМА ИЗМЕЂУ XI и XV ВИЈЕКА – УВОДНИ ЕСЕЈ ЗА ШИРУ СТУДИЈУ.....	23
Дражен Тупањанин У ЧАСТ 1700 ГОДИНА ОД САЗИВАЊА ПРВОГ ВАСЕЉЕНСКОГ САБОРА.....	47
Панделис Калаидзидис ИЗМЕЂУ „ПОВРАТКА ОЦИМА“ И ПОТРЕБЕ ЗА МОДЕРНОМ ПРАВОСЛАВНОМ ТЕОЛОГИЈОМ: ТЕОЛОШКИ ДНЕВНИ РЕД ВОЛОСКЕ АКАДЕМИЈЕ.....	67
Јован Хрисавгис ПОМИРЕЊЕ СВЕТОСТИ И ЉЕПОТЕ.....	77
Бојс Мутон ПОРИЈЕКЛО САВЛА ТАРШАНИНА (КАСНИЈЕ ЗНАНОГ КАО АПОСТОЛ ПАВЛЕ).....	83
Протојереј Марко Гојачић ПРОТА МАРКО С. ПОПОВИЋ - РОДОЉУБ.....	95
Мср Лазар Радан ЕКСХУМАЦИЈА И ОПИЈЕЛО ЖРТВАМА ПРИДВОРАЧКЕ ЈАМЕ КОД ТРЕБИЊА У СВЈЕТАУ НОВИХ ИЗВОРА	99
Горан Ж. Комар КТИТОРСКИ НАТПИС У СЕЛУ ДИЋИ КОД ЉИГА У СРБИЈИ И ЊЕГОВО ГРОБЉЕ.....	111
Слободан Продић ПОХВАЛА И ЊЕН ЗНАЧАЈ У ДУХОВНОМ УЗРАСТАЊУ	129

Мср Лазар Радан

ЕКСХУМАЦИЈА И ОПИЈЕЛО ЖРТВАМА ПРИДВОРАЧКЕ ЈАМЕ КОД ТРЕБИЊА У СВЈЕТЛУ НОВИХ ИЗВОРА

Сажетак: Оснивањем Независне Државе Хрватске почели су и прогони, малтретирања, хапшења и убиства српског живља дијелом ове марионетске творевине. Нарочито су се нове власти истицале у Херцеговини по својој бруталности. Сходно географским карактеристикама, Херцеговина је пуна крашких увала, шкрипова, потпећина и јама, па су управо њих усташке власти искористиле за своје бестијалности. Надомак Требиња, у насељу Придворци, налази се Придворачка јама. У њу су усташке власти 23/24. јуна 1941. бациле 13 Требињаца, са тенденцијом да та бројка буде и већа. Крвави пир је спријечен захваљујући бијегу тројице Срба. Тијела жртава су, за разлику од многих других јама у Херцеговини, у јами била око четири мјесеца. У октобру 1941, под надзором италијанске војне команде, дошло је до ексхумације жртава, што је уједно и главна тема нашег рада. Рад је написан на основу релевантних историјских извора, периодике и литературе, а све у циљу освјетљавања једног важног догађаја у историји Требиња.

Кључне ријечи: јама, Придворачка јама, усташе, геноцид, злочин, ексхумација, Требиње.

Власти Независне Државе Хрватске (НДХ) су, одмах по формирању ове марионетске државе, кренуле у спровођење свог историјског плана: стварање етнички чисте државе хрватског народа. Та идеја вукла је своје коријене још из политике правашког идеолога Анте Старчевића (1823–1896) и његовог истомишљеника Еугена Кватерника (1825–1871) из друге половине XIX вијека. По њима, стварање етнички чисте

државе као посљедица хрватског историјског и државног права је био највећи циљ.¹

Током априла и маја 1941. још увијек усташке власти нису имале могућност организованог уништавања Срба. То им је *de jure* омогућено Римским уговорима, у којима је италијанска окупаторска команда власт у Херцеговини предала у руке усташама.² Тај документ су потписали Анте Павелић (1889–1959) и Бенито Мусолини (итал. Benito Mussolini) (1883–1945) 18. маја 1941. у Риму. Био је то судбоносни тренутак за десетине хиљада херцеговачких Срба, у овом случају.

Кренувши од априла, па до краја маја 1941. усташке власти су основале усташке логоре и преузеле власт у свим мјестима и областима Херцеговине, која се нашла у саставу НДХ. Релативно мирно српско становништво налазило се на историјској раскрсници: вјеровати новим властима или се дићи на оружје и покренути устанак, док су муслимани безусловно и готово стопроцентно приступали усташком покрету. У Требињу које је постало дио Велике жупе Дубрава³, на челу среза је постављен Мухамед Тафро. За његовог замјеника именован је Перо Шутић, док су чланови усташког логора били: Јуре (Ђорђе) Сринчић, Салко Ресуловић, дон Маријан Вујиновић, Јурај Јуре Кежић

¹ О томе види: Душан Берич, *Хрватско праваштво и Срби*, књига 1–2, (Нови Сад: Otphesus, 2005); Василије Ђ. Крстић, „Државно и историјско право Хрватске – основ сукоба са Србима“, у: *Историографски чланци и расправе II*, (Нови Сад: Православна реч, 2021), 465–482; Василије Ђ. Крстић, „Поводом говора Саве Бјелановића у Далматинском сабору 1892. о хрватском државном праву“, у: *Историографски чланци и расправе I*, (Нови Сад: Православна реч, 2021), 227–236; Василије Ђ. Крстић, *Геноцидом до Велике Хрватске*, (Београд: Catena Mundi, 2024); Василије Ђ. Крстић, *Великохрватске иретицизије на Војводину, Босну и Херцеговину*, (Београд: САНУ, 2017), 65–116.

² Лазар Радан, *Поручник Југословенске војске Крсто Ђерић (1911–1942) – херој Јунској усташкој на Трусини 1941. године*, (Требиње: Задужбина „Кнез Мирослав Хумски“, 2024), 27–28; Лазар Радан, „Крсто Ђерић (1911–1942) – устанички херој и комунистичка жртва“, у: *Зборник радова на тему: Знаменисти Херцеговци кроз историју*, ур. Алексије Гргур, (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2024), 123.

³ НДХ је имала жупанијско уређење и била је подијељена на 22 Велике жупе. Поред Требиња, у Велику жупу Дубрава су спадали: Гацко, Билећа, Столац (Берковић), Чапљина, Равно, Дубровници Грude. (*Nezavisna Država Hrvatska. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2013.–2025. Pristupljeno 30.6.2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/nezavisna-drzava-hrvatska>).

и Никола–Никица Кисић.⁴ Они су дочекали 14. домобрански пук, на челу са пуковником Мухаремом Агановићем, касније озлоглашеним усташом. Агановић је одмах запријетио „да ће за једну хрватску главу стријељати стотину српских!“, послје чега је било јасно у ком правцу ће се рјешавати ствар по Србе у Требињу.⁵

Јунски дани су били посебно трагични за требињске Србе. Под изговором да су помагали четнички напад на град, већ првог дана јуна 1941. у граду су на бруталан начин убијени Васо Бабић, Милан Брковић, Душан Ногулић, Влајко Паликућа, Гашо Ковачевић, Илија Кукурић, Шћепо Ђурић, Радован Лечић и Владо Поповић. Њихова убиства су починили углавном локални преступници и усташе са стране, од којих издвајамо: дон Маријан Вујиновић, Шефко Дураковић, Заим Гељо, Сеад Ада Зупчевић, Салко Карамехмедовић, Муха Караца, Јурај Јуре Кежић, Никица Кисић, Антун Крњач, Никола Марлот, Салко Ресуловић, Мехмедалија Рокић, Ајдин Рокољ, Хилмија Хабул, Мухамед Шарић, Дервиш Шеховић, Ђорђе Сринчић, Омер Брачковић, Фехим Волић, Адем Капетановић, Ахмет Арсланагић, Ибро Арсланагић, Хасан Арсланагић, Хасан Буковац, Махо Бусулаџић, Ибрахим Зубчевић, Суљо Зубчевић, Адем Капетановић, Миро Радић, Нико Радић, Ибро Секнић, Махо Секнић, Мухарем Секнић, Шериф Секнић, Иван Фистанић и Хакија Шаран.⁶

Десетак дана касније, у Лавти су убијени Стеван и Јован Бегенишић и Јованови синови Марко и Петар. Затим су усташе похапсиле још 120 Срба из Требиња, спремајући им велику ликвидацију. Оно што затвореницима није било познато, јесте шта ће се тачно десити са њима, обзиром да су читавом Херцеговином увелико ишле гласине о бруталним и гнусним усташким злочинима над Србима. Убрзо су добили информације шта им се спрема. Наиме, у ноћи 23/24. јуна 1941. усташке власти у Требињу су ликвидирале 13 затвореника, од првобитно поведених 16, бацајући их у Придворачку јаму. Иста судбина била је намијењена за све остале.⁷

⁴ Божићар Н. Чучковић, „Страдање Срба на подручју општине Требиње од стране Независне Државе Хрватске 1941–45“ у: *Зборник радова на тему: Злочини Независне Државе Хрватске над Србима, Јеврејима и Ромима 1941–45. године на простору Херцеговине*, ур. Владимир Лукић, (Бања Лука: Удружење „Јасеновац – Доња Градина“, 2014), 328.

⁵ Исто, 330.

⁶ Б. Н. Чучковић, *Страдање Срба на подручју општине Требиње...*, 328–329.

⁷ Атанасије Јевтић, *Од Косова и Мејхохије до Јаковна, Јасеноваца и Преблковаца: џупни*

Придворачка јама се налази на око пет километара од центра града у истоименом насељу. Она је врло специфична крашка јама, која више личи на потпешину. Карактеристичан изглед састоји се од отвора 2x2 и веће дворане испод самог отвора. То је претпостављало да се у њу не може бацити велика група људи, али за усташе ни то није била препрека. Они су томе приступили тактички: планом ликвидације подразумијевало се да усташе вежу по двојицу жртава леђима окренутих један другом, везавши им десну за лјеву руку; након доласка до јаме, усташе су их убијале специјалним маљем⁸, да би их потом спуштали једног по једног у јаму. За то вријеме, у јами се налазило неколико усташа⁹, како би дочекивали убијене и слагали их једног поред другог, како би их што више стало. Дакле, таква судбина била је резервисана за све жртве у требињском затвору.

Ипак, захваљујући бијегу тројице људи са јаме – Јову Влачићу, Јефту Шкору и Васу Поповчевићу¹⁰, усташки егзекутори су обуставили акцију и намјере. Усмртили су и бацили у јаму 13 Требињаца и то: Михаила Андријашевића (1897), Трифка Бабића (1895), Јова Маџара (1896), Лазара Кукурића (1892), Јакова Миљановића (1870), Стевана Миљковића (1907), Божа Пицулу (1888), Милорада Пицулу (1923), Алексу Соколовића (1894), Обрена Стијачића (1920), Ђорђа Ђурића (1909),

закључи јеромонаха Ајданашија Јевтића, књига 5, (Призрен–Цетиње–Никшић–Требиње–Алхамбра–Врњци: Епархија Рашко – призренска – Цетињски манастир – Манастир Острог – Манастир Тврдош – Севастијан прес – Интер-клима графика, 2021), 333–335; Саво Скоко, *Крваво кало херцеговачко: 1941–1942*, књига 1, (Пале–Београд: СПКА „Просвјета“ РС – Планета, 1999), 81; Изјава Милана Вучуревића у Комесаријату за избјеглице и преселенике у Београду 26. фебруара 1944, у: Саво Скоко, Милан Граховић, *Злочини Независне државе Хрватске и немачкој окупираној у Херцеговини 1941–1945*, књига II, (Гацко–Београд: СПКА „Просвјета“ – Филип Вишњић, 2012), 60.

⁸ Према изјавама свједока, маљ је био дрвени. Имао је ручку од неких 60cm, дрвену главу и на њој један избочен метални комад, чија је намјена била да управо он разбија лобању. Направљен је код локалног Циганина који се звао Зелен. Жртве су убијане тако што би их тим маљем ударали у потиљак, односно мјесто између саме лобање и вратних пршљенова кичме. Такав ударац би изазивао прасак лобање. (Изјава Милана Вучуревића у Комесаријату за избјеглице и преселенике у Београду 26. фебруара 1944, н. д., 60).

⁹ Спуштени мердевинама локалног муслимана Османа Брачковића, које су ту остале све до ексхумације.

¹⁰ Васо Поповчевић (1902–1942) је побјегао усташама са јаме, али нажалост није побјегао комунистима. Убијен је од стране партизана 1942. током црвеног терора у Херцеговини. Проглашен је за сарадника четника, који још нису били ни формално основани у Херцеговини.

Благоја Ђурића (1877) и Бошка Шакоту (1900).¹¹ Њихова тијела су остала у јами све до октобра исте године, када је организована једна од првих ексхумација српских цивилних жртава у Херцеговини, а и шире. Она је спроведена захваљујући италијанској реокупацији Херцеговине, која је наступила након масовних и великих злочина усташа над Србима, а из страха од распламсивања српског устанка као одговора на то.¹²

Ексхумација је била врло важан сегмент историје убиства и злочина на Придворачкој јами. Најприје, ексхумација је била прилично ријетка у току самог рата, што не значи да се није дешавала.¹³ Затим, организација саме ексхумације подразумијевала је доста припрема и активности. Под директним покровитељством Италијана чију је акцију водио пуковник Антонио Пињатели (итал. Antonio Pignatelli), а на основу агитације др Новице Краљевића (1906–1942), извршена је ексхумација жртава Придворачке јаме. Сам Краљевић је још током августа слао писма најважнијим људима Краљевине Италије, објашњавајући им какво зло се дешавало у Херцеговини. Писао је лично Ђузепеу Бастијанинију (итал. Giuseppe Bastianini), гувернеру Далмације и дучеу Бениту Мусолинију (итал. Benito Mussolini). Чак је писао и папи Пију XII (лат. Pius XII) (1939–1958) и то на латинском језику. Описивао им је велика звјерства над Србима у Херцеговини увјеравајући самог папу „да су звјерства нечувена и без преседана у дугој историји варварства у свијету. Људе убијају чекињима у главу, кољу их, кувају живе, бацају жене и дјецу у ријеке и бунаре, а одрасле у јаме... Има доказа да су у овим пословима духовно умјешани као иницијатори католички епископи, а одржано је више сједница католичког епископата у Загребу, са којих су по свој прилици давале директиве акција...“¹⁴ Краљевић је био заслужан за дозволе,

¹¹ А. Јевтић, *Од Косова и Мејхохије до Јаговна, Јасеновца и Пребиловаца...*, 335.

¹² Archivio centrale dello stato (Centralni državni arhiv), Ministero dell'interno, Direzione generale pubblica sicurezza. ASG, seconda guerra mondiale 1940–1946, b. 129, doc. *Governo della Dalmazia all ecc. capo della polizia Roma*, 24. 9. 1941; Л. Радан, *Поручник Југословенске војске Крстић Ђерић (1911–1942)*..., 51.

¹³ О томе да је било ексхумација свједоче италијански извјештаји о ексхумацијама на подручју околних мјеста као што су Билећа и Невесиње, што је била посљедица уопште дозволе Италијана за ексхумације и њиховог осјетно блажег односа према Србима. (Војни архив, Фонд Независна Држава Хрватска (даље: ВА, НДХ), Кутија 143А/1, фасц. 7, бр. документа 29/1; ВА, НДХ, Кутија 189, фасц. 5, бр. документа 40/1).

¹⁴ Милан Путица, *С друге стране историје* (3): Др Новица Краљевић, спасавање народа као „велелудја“, Радио Требиње, <https://radiotrebinje.com/vijest/>

превоз, потребна материјална средства и само обезбјеђење овог чина.¹⁵ Ексхумација је обављена 6. октобра 1941. и претпостављала је сложен процес. Најприје, требало је направити осовину и конопац, у суштини механизам, за спуштање у јаму. Затим је требало пронаћи људе за акцију и, у бити, на крају извести исту. Читав овај подухват трајао је током цијелог дана, односно од 9 часова ујутру, па до 16.30 поподне. Извађени су остаци свих тринаест жртава.¹⁶ Током ексхумације пронађене су мердевине Османа Брачковића, локалног усташе, којим су се усташе спуштале у јаму како би слагали тијела убијених једно поред другог¹⁷, као и хромирана кљешта којим су усташе вадиле зубе од племенитих метала својим жртвама.¹⁸

Све ексхумиране жртве су у спроводу испраћене до гробнице у требињском градском гробљу Подгљивље. Три италијанска камиона превозила су земне остатке извађених из Придворачке јаме, док су све вријеме тог пута звонила звона са Саборног Храма Светог Преображења Господњег у Требињу.¹⁹ На колективној сахрани која је одржана 6. октобра 1941. у 16.30, одслужено им је заслужено опијело и то након 104 дана! Неколико људи је одржало говоре, укључујући и Новицу Краљевића. Он је убијене Србе назвао невиним жртвама, као и мученицима, што у осталом и јесу били. Уз то, захваљено се Италијанима који су омогућили достојну сахрану за 13 Требињаца извађених из Придворачке јаме.²⁰

Уопште, Италијани су имали много блажи однос према Србима у односу на усташе. По свом доласку током реокупације, масовно су давали

s-druge-strane-istorije-3-dr-novica-kraljevic-spasavanje-naroda-ka-veleizdaja, датум приступа 25. јун 2025; О том писму види историјски роман: Драган Ковач, *Писмо ђаји*, (Билећа: СПКД „Просвјета“, 2015).

¹⁵ Милан Путица, *С друге стране историје (3): Др Новица Краљевић, спасавање народа као „велеиздаја“*, Радио Требиње, <https://radiotrebinje.com/vijest/s-druge-strane-istorije-3-dr-novica-kraljevic-spasavanje-naroda-ka-veleizdaja>, датум приступа 25. јун 2025.

¹⁶ ВА, НДХ, Кутија 143А/1, фасц. 4, бр. документа 19/1.

¹⁷ Б. Н. Чучковић, *Сипрадање Срба на подручју ойшћине Требиње...*, 355.

¹⁸ *Изјава Милана Вучуревића у Комесаријату за избјеглице и пресељенике у Београду* 26. фебруара 1944, н. д., 61.

¹⁹ ВА, НДХ, Кутија 143А/1, фасц. 4, бр. документа 19/1.

²⁰ Божидар Н. Чучковић, *Злочини у Херцеговини у Другом свјетском рату*, том 1, (Требиње: Музеј Херцеговине, 2003), 83.

дозволе за рад цркава и богослужење у њима.²¹ На овој сахрани су изричито забранили присуство Муслиманима и Хрватима из Требиња.²² На основу архивске грађе, знамо да је на сахрани родбина убијених положила вијенце са ћиричним натписима²³, иако је ћирилица била забрањена.²⁴ Ћирилични натписи садржали су епитаф „мученицима и херојима“.²⁵

Жртвама Придворачке јаме подигнута је спомен капела уз отвор саме јаме 2006. Временом, породице су узеле и пренијеле тијела 6 страдалника у личне и породичне гробнице. Остаци тијела седморице од тринаест жртава су поново из заједничке гробнице у Подгљивљу ексхумиране 2019. како би се над остацима урадила детаљна ДНК анализа, уз служени помен. Претходно су узети неспорни узорци потомака, како би се утврдила сродност жртава. Процесом ексхумације је руководио специјалиста судске медицине Дражен Дамјанук.²⁶ Након тога, посмртни остаци су предати породицама и сродницима и сахрањени су у приватне породичне гробнице.²⁷ Такође, Град Требиње се обавезао да ће финансирати гробна мјеста и споменике онима који немају своје директне потомке. Уз то, потомци жртава су упутили молбу Светом архијерејском синоду СПЦ да се жртве у Придворачкој јами прогласе мученицима, што се чека до данас.

²¹ ВА, НДХ, Кутија 143А/1, фасц. 3, бр. документа 49/1; ВА, НДХ, Кутија 213, фасц. 3, бр. документа 49/1; ВА, НДХ, Кутија 220, фасц. 3, бр. документа 45/1.

²² *Трипо Шарењас, Kazivanja i dokumenti: prilog istoriji narodnooslobodilačke borbe u istočnoj i južnoj Hercegovini od augusta 1941. do juna 1942. godine*, (Билећа: ОО SUBNOR-a Билећа, 1987), 16.

²³ Ћирилица је била службено забрањена од стране усташких власти још од 25. априла 1941. („Законска одредба поглавника од 25. априла 1941. о забрани употребе ћирилице на цијелог територији НДХ“, у: *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i drugom svetskom ratu – zbornik dokumenata*, том 1 – *Zločini NDH*, ur. dr. Slavko Vukčević, (Београд: Војноисторијски институт, 1993), 16.

²⁴ ВА, НДХ, Кутија 143А/1, фасц. 4, бр. документа 19/1.

²⁵ ВА, НДХ, Кутија 377, фасц. 2, бр. документа 36/1.

²⁶ „Након осам деценија у гробу без билега: КОСТИ СТРАДАЛНИКА ПРИДВОРАЧКЕ ЈАМЕ БИЋЕ ДОСТОЈНО САХРАЊЕНЕ“, Радио Требиње, <https://radiotrebinje.com/vijest/nakon-osam-decenija-u-grobu-bez-biljega-kosti-stradalnika-pridvoracke-jame-bice-dostojno-sahranjene-foto?lang=lat>, приступљено на дан: 30. јун 2025.

²⁷ А. Јевтић, *Ог Косова и Мејхохије до Јаговна, Јасеновца и Пребиловаца...*, 336.

Придворачка јама представља једну у низу јама крашке и камените Херцеговине, коју су усташки зликовци користили током Другог свјетског рата као мјесто за убијање Срба. У номенклатури геноцида над Србима у НДХ, јаме заузимају високо мјесто по бруталности и гнусности убијања над њима и у њима. У зависности од мјеста до мјеста, такви злочини били су већег или мањег обима.

Требињски Срби су током јуна били масовно убијани од усташа. У том крвавом пиру, усташке власти су спремале групу од 120 затвореника за масовну ликвидацију у Придворачкој јами. У ноћи 23/24. јуна 1941. почели су свој крвави пир. На срећу, у таквим околностима, од 16 поведених, 3 су побјегла са јаме. То, уопште, представља висок постојак људи који су се спасили са јама генерално, а за требињске усташе је био знак да морају обуставити убиства. У голој борби за живот, ова тројица су заправо спасили сигурне смрти осталих стотинак заробљених Срба. Тринаест страдалих је у јами било 104 дана, све док нису извађени током ексхумације из октобра 1941. Била је то једна од првих ексхумација у Херцеговини, а и шире, а све захваљујући агитацијама др Новице Краљевића и дозволама италијанске војне команде у граду. Жртве су колективно сахрањене у заједничкој гробници у Подгљивљу, гдје су биле све до 2019. Тада је, уз претходне припреме, извршено вађење посмртних остатака и ДНК анализирање жртава са Придворачке јаме и њихово опијело, како би се њихови земни остаци предали њиховим породицама и потомцима.

Овај догађај, а и уопште ексхумација, па и она друга, били су важни сегменти у погледу проучавања Придворачке јаме као мјеста масовног страдања српског становништва. Бављење оваквим злочинима чини те мељ у очувању културе сјећања и подстиче нас на очување свијести о страдању нашег народа кроз историју.

Извори и литература:

Необјављени извори:

- **Archivio centrale dello stato** (Centralni državni arhiv) – Ministero dell'interno, Direzione generale pubblica sicurezza.
- **Војни архив – Фонд Независна Држава Хрватска**
 - кутија 143А/1
 - кутија 189
 - кутија 377

Објављени извори:

- *Zločini na jugoslovenskim prostorima u Prvom i drugom svetskom ratu – zbornik dokumenata*, том I – *Zločini NDH*, ur. dr Slavko Vukčević, (Београд: Војноисторијски институт, 1993).
- Скоко, Саво, Граховац, Милан, *Злочини Независне државе Хрватске и немачкој окупацији у Херцеговини 1941–1945*, књига II, (Гацко–Београд: СПКД „Просвјета“ – Филип Вишњић, 2012).

Монографије:

- Крстић, Василије Ђ, *Великохрватске прејензије на Војводину, Босну и Херцеговину*, (Београд: САНУ, 2017).
- Крстић, Василије Ђ, *Геноцидом до Велике Хрватске*, (Београд: Catena Mundi, 2024).
- Берић, Душан, *Хрватско праваштво и Срби*, књига 1–2, (Нови Сад: Orpheus, 2005).
- Јевтић, Атанасије, *Од Косова и Метихије до Јаговна, Јасеновца и Пребисоваца : њихови записи јеромонаха Атанасија Јевтића*, књига 5, (Призрен–Цетиње–Никшић–Требиње–Алхамбра–Врњци: Епархија Рашко – призренска – Цетињски манастир – Манастир Острог – Манастир Тврдош – Севастијан прес – Интер-клима графика, 2021).
- Ковач, Драган, *Писмо њиш*, (Билећа: СПКД „Просвјета“, 2015).
- Радан, Лазар, *Поручник Југословенске војске Крсто Ђерић (1911–1942) – херој Јунској устанка на Трусини 1941. године*, (Требиње: Зајужбина „Кнез Мирослав Хумски“, 2024).

- Скоко, Саво, *Крваво коло херцеговачко : 1941–1942*, књига 1, (Пале-Београд: СПКД „Просвјета“ РС – Планета, 1999).
- Чучковић, Божидар Н, *Злочини у Херцеговини у Другом свјетском рату*, том 1, (Требиње: Музеј Херцеговине, 2003).
- Šarenac, Tripo, *Kazivanja i dokumenti: prilog istoriji narodnooslobodilačke borbe u istočnoj i južnoj Hercegovini od augusta 1941. do juna 1942. godine*, (Bileća: OO SUBNOR-a Bileća, 1987).

Научни чланци:

- Крстић, Василије Ђ, „Државно и историјско право Хрватске – основ сукоба са Србима“, у: *Историографски чланци и расправе II*, (Нови Сад: Православна реч, 2021), 465–482.
- Крстић, Василије Ђ, „Поводом говора Саве Бјелановића у Далматинском сабору 1892. о хрватском државном праву“, у: *Историографски чланци и расправе I*, (Нови Сад: Православна реч, 2021), 227–236.
- Радан, Лазар, „Крсто Ђерић (1911–1942) – устанички херој и комунистичка жртва“, у: *Знаменији Херцеговци кроз историју*, ур. Алексије Гргур, (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2024), 120–140.
- Чучковић, Божидар Н, „Страдање Срба на подручју општине Требиње од стране Независне Државе Хрватске 1941–45“, у: *Злочини Независне Државе Хрватске над Србима, Јеврејима и Ромима 1941–45. године на њеној Херцеговини*, ур. Владимир Лукић, (Бања Лука: Удружење „Јасеновац – Доња Градина“, 2014), 325–368.

Енциклопедијске одреднице:

- *Nezavisna Država Hrvatska*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013.–2025. Pristupljeno 30.6.2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/nezavisna-drzava-hrvatska>

Интернет извори:

- Путица, Милан. „С друге стране историје (3): Др Новица Краљевић, спасавање народа као „велеиздаја““, *Радио Требиње*, <https://radiotrebinje.com/vijest/s-druge-strane-istorije-3-dr-novica-kraljevic-spasavanje-paroda-kao-veleizdaja>. Датум приступа 25. јун 2025.

- „Након осам деценија у гробу без билијега: КОСТИ СТРАДАЛНИКА ПРИДВОРАЧКЕ ЈАМЕ БИЋЕ ДОСТОЈНО САХРАЊЕНЕ“, *Радио Требиње*, <https://radiotrebinje.com/vijest/nakon-osam-decenija-u-grobu-bez-biljega-kosti-stradalnika-pridvoracke-jame-bice-dostojno-sahranjene-foto?lang=lat>, Датум приступа 30. јун 2025.

Msr Lazar Radan

THE EXHUMATION AND FUNERAL RITES FOR THE VICTIMS OF THE PRIDVORAČKA PIT NEAR TREBINJE IN THE LIGHT OF NEW SOURCES

Abstract: With the establishment of the Independent State of Croatia, the persecution, harassment, arrest, and murder of the Serbian population began across this puppet state. The new authorities were particularly brutal in Herzegovina. Due to its geographical features, Herzegovina is full of karst sinkholes, crevices, caves, and pits, which the Ustaše authorities exploited for their atrocities. Near Trebinje, in the village of Pridvorci, lies the Pridvoračka Pit. On June 23/24, 1941, the Ustaše authorities threw 13 residents of Trebinje into this pit, with the intention of increasing that number. The massacre was prevented by the escape of three Serbs. Unlike many other pits in Herzegovina, the victims remained in the pit for about four months. In October 1941, under the supervision of the Italian military command, the exhumation of the victims took place, which is the main focus of this paper. The study is based on relevant historical sources, periodicals, and literature, all with the aim of shedding light on an important event in the history of Trebinje.

Keywords: pit, Pridvoračka Pit, Ustaše, genocide, crime, Trebinje.